

SANCTUARE ÎN LUMEA GERMANICĂ ȘI NORDICĂ ÎN EPOCA FIERULUI¹

DE

ALEXANDER RUBEL

Keywords: *sanctuaries, Iron Age, antic sources, archaeological finds.*

Abstract: During the Iron Age Germanic tribes used mainly open air sanctuaries, such as holy groves or spring sanctuaries for sacrifice. This article describes such open air sanctuaries and their use by the worshippers according to the sources and reconstructed with the help of the archaeological evidence. Closer attention is paid to the complex practice of human sacrifice, which has attracted the attention of scholars since the 18th century.

„Ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem adsimulare ex magnitudine caelestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia vident”².

Relatările lui Tacitus, cel mai important izvor relativ la prima fază din cultura și religia popoarelor germanice, despre modul în care acestea își venerau zeii doar sub cerul liber, fără a-i închide între pereți și fără a-i reprezenta antropomorfic, constituie cea mai potrivită introducere în tematica simpozionului cu tema „Sanctuare naturale. Ritualuri în sanctuare”³. Prezentăm în cele ce urmează elemente privind sanctuarele germanice în aer liber, izvoare sacre, crânguri, lacuri, mlaștini și practicile cultice legate de acestea, în măsura în care au putut fi verificate din punct de vedere arheologic. Am ales forma mai puțin originală a unei prezentări de ansamblu, deoarece am plecat de la ideea că multe aspecte din spațiul germanic sunt mai puțin cunoscute în România.

Dintre toate domeniile Antichității lumii germanice, în special cercetarea religiilor precreștine ale popoarelor germanice a constituit obiectul unor controverse științifice, dar mai ales ideologice. Odată cu secolul al XIX-lea au devenit evidente anumite conotații naționaliste, iar istoria vechilor germani a fost ridicată la

---

¹ Mulțumesc călduros Gianinei Bistrișan pentru traducerea din limba germană. De asemenea vreau să mulțumesc colegilor Marius Alexianu și Roxana Curcă pentru revizuirea textului. Abrevieri utilizate: RGA = *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, inițiat de J. Hoops, editat de H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer, 35 vol. și 2 volume de indici, Berlin și New York, 1973–2008. Citarea se realizează prin precizarea numărului volumului și a anului de apariție; Jankuhn = H. Jankuhn (ed.), *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa. Bericht über ein Symposium in Reinhausen bei Göttingen vom 14.–16. Oktober 1968*, Göttingen, 1970; *Religionsgeschichte* = H. Beck, D. Ellmers, K. Schier (ed.): *Germanische Religionsgeschichte – Quellen und Quellenprobleme* (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band 5), Berlin – New York, 1992 și: Simek = R. Simek, *Götter und Kulte der Germanen*, München, ediția a treia, 2009. Depășită din anumite puncte de vedere, dar de neegalat în ceea ce privește bogăția materialului: De Vries = J. de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte*, două volume, a treia ediție, Berlin und New York, 1970 (prima ediție 1936).

² Tac. *Germ.* IX, 6. „De altminteri, germanii cred că nici a-i închide pe zei între pereți, nici a-i plăsmui în chip de om nu se potrivește cu măreția celor de sus: ei le-nchină dumbrăvi și păduri și dau nume de zei unei taine pe care, în acele singurătăți, o văd numai cu ochii evlaviei lor” (trad. T. Naum, vezi *Corneliu Taciti. De origine et situ Germanorum*, trad. din limba latină, comentariu și apendice critic de prof. Teodor Naum. Prefața de prof. N. Lascu, București, 1963).

³ Comunicare prezentată în cadrul „Simpozionului național de etnolingvistică: idei, credințe, simboluri” cu tema „Sanctuare naturale. Ritualuri în sanctuare”, 22 aprilie 2010, Iași.

rangul de știință națională datorită influenței unor cercetători naționaliști precum Gustaf Kossina în primul sfert al secolului XX, după care a fost pervertită cu totul de către națiști⁴. Interesul politic și ideologic al politicianilor național-socialiști și al administrației culturale pentru această temă a fost împărțit din păcate și de oamenii de știință, care au văzut în contextul respectiv o oportunitate de a atrage atenția asupra intereselor lor profesionale, de a obține succese personale și de a face carieră. În consecință, după Al Doilea Război Mondial interesul pentru această problematică a dispărut complet și acest câmp de cercetare contaminat a rămas în umbră. Compendii și lucrări de referință au fost repuse în circulație prin ediții noi, din care s-au eliminat prefetele depășite și formulările nefericite. Dar abordarea susținută a trecutului problematic al acestui domeniu al pre- și protoistoriei și, precum și reevaluarea critică a exegezei axate pe religia triburilor germanice au început abia la sfârșitul anilor 60 și în deceniul șapte al secolului trecut. Cercetarea legată de popoarele germanice și în special de religia acestora implică această ipotecă ideologică, care se resimte și astăzi ori de câte ori se abordează această temă și din acest motiv devin necesare astfel de precizări.

Pe lângă aceste aspecte problematice, care țin de caracterul științific al istoriei, există și o altă serie de probleme obiective și epistemice în ceea ce privește abordarea așa-numitei „religii germanice”, legate de lipsa izvoarelor și de interpretările limitate asupra descoperirilor arheologice controversate. Fără intenția de a insista asupra acestei tematici mai mult teoretice, se cuvine doar să precizez faptul că și cei mai buni cunoscători ai Antichității lumii germanice privesc cu scepticism probleme fundamentale legate de această disciplină, ca de pildă chestiunea, controversată și în prezent, cine și ce au fost, de fapt, popoarele germanice⁵.

În ceea ce privește fenomenele religioase, se vorbește, pe bune dreptate la plural, despre „religiile popoarelor germanice”⁶. În definitiv, este vorba despre mai mult de un mileniu de evoluție istorică a unui număr ridicat de „triburi” și „grupuri etnice”, marcate de fenomene precum migrația și contactul cultural. Mai ales în legătură cu perioada timpurie, „perioada scandinavă”⁷ a fenomenului germanic, și până aproape în secolele IV–V d. Chr., nu se poate spune aproape nimic despre zeitățile triburilor germanice, în comparație, de exemplu, cu perioada ulterioară vikingă. Informațiile, pe care mai degrabă le presupunem despre panteonul germanic din care fac parte Odin, Frigg, Thor, Balder, Loki⁸ etc., țin de o epocă ulterioară, dar și aceste informații au fost supuse unor transformări considerabile⁹. Trebuie precizat că, prin valorificarea runelor, a

⁴ H. Grünert: *Gustaf Kossinna. Ein Wegbereiter der nationalsozialistischen Ideologie*. în: A. Leube (ed.): *Prähistorie und Nationalsozialismus: Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933–1945*, Heidelberg, 2002, p. 307–320.

⁵ Unele aprecieri generale H. Beck (ed.), *Germanenprobleme aus heutiger Sicht*, Berlin și New York, 1986 (ed. 2 1999). În special etnogeneza germanilor reprezintă o problemă controversată. După lucrarea importantă a lui Reihard Wenskus din 1961 (*Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes.*, 2, Köln, 1977) nu mai sunt dominante conceptele raportate la origine și etnie de „trib” sau „uniuni de triburi”, care definesc „germanii”, drept o comunitate determinată biologic, ci „triburile” germanice sunt considerate – într-o exprimare puternic simplificată – drept uniuni de armate și comunități electiv formate din diferite grupuri etnice care au în comun o anumită „tradiție”. Rămâne însă o chestiune deschisă dacă putem data începuturile popoarelor germanice în jurul anului 600 î. Chr. sau dacă putem vorbi de germani abia în secolul I î. Chr. prin sinteza mai multor cercuri culturale. Vezi lucrările ample recente și cele clasice: Herwig Wolfram (de ex.: *Das Reich und die Germanen. Zwischen Antike und Mittelalter*, Siedlers Deutsche Geschichte, 1, Berlin, 1990, ediție nouă 1998) sau Walter Pohl (spre ex.: *Die Germanen, Enzyklopädie deutscher Geschichte Band 37*, München, 2000). V. și antologia editată de H. Wolfram, W. Pohl, *Typen der Ethnogenese*, Wien, 1990. În final, tot cu caracter general, A. Galk, *Ethnogenese und Kulturwandel – Der Versuch einer Begriffsklärung*, München, 2008, precum și o lucrare mai accesibilă cititorilor români semnată de S. Brather, *Archaeology and Identity. Central and East Central Europe in the Earlier Middle Ages*, volum editat de V. Spinei și A. Rubel, București, 2008.

⁶ Vezi R. Simek, *Germanic Religion and the Conversion to Christianity*, în B. Murdoch, M. Read (eds.), *Early Germanic Literature and Culture*, Rochester NY, 2004, p. 73–102.

⁷ Sintagma se referă nu la așa-numita origine scandinavă a popoarelor germanice, un mit de altfel, ci la „tradiția sacrală accentuată” exportată din Scandinavia (H. Wolfram, *Die Germanen*, ed. 3., München, 1997, p. 15), care a persistat foarte mult și a devenit emblematică pentru acele grupuri, care s-au reunit spre sud în cele mai diferite „triburi” germanice.

⁸ Al doilea volum din lucrarea lui De Vries este dedicat în întregime acestei problematice.

⁹ Izvoarele cele mai vechi (Cezar și în primul rând Tacitus) relatează despre o varietate de divinități corespunzătoare diversității de „triburi” și asociate numai în cazuri izolate zeilor cunoscuți din perioada mai târzie și sistematizați de către cercetătorii scandinavi în „panteonul germanic”. Situația devine cu atât mai neclară cu cât Tacitus înclină să dea acestor divinități o *interpretatio romana* care induce în eroare (Tac. *Germ.* IX), în timp ce Cezar dorește să descrie aceste popoare germanice drept barbari sălbatici, cărora le atestă doar o religie a naturii, primitivă și animistă (Caes. *Gall.* VI, 21), fapt care aruncă o umbră de îndoială asupra valorii de izvoare istorice pentru această epocă timpurie a lucrărilor acestor doi autori. Vezi la modul general: E. C. Polomé, *Quellenkritische Bemerkungen zu antiken Nachrichten über die germanische Religion*, în *Religionsgeschichte*, p. 399–412, în special 410. Despre importanța lui Tacitus în istoria religiilor, cf. D. Timpe, *Tacitus' Germania als religionsgeschichtliche Quelle*, în *Religionsgeschichte*, p. 434–485.

toponimelor și textelor de legi, lingvistica a adus contribuții foarte importante la cercetările legate de epoca fierului în nordul Europei¹⁰.

Ceea ce se cunoaște până acum în urma descoperirilor arheologice și ceea ce este confirmat de către puținele izvoare existente (în primul rând Tacit, dar și autorii din perioada migrației popoarelor sau, mai târziu, literatura misionarilor din Evul Mediu timpuriu) sunt aspecte privind practica sacrificiului la primele triburi germanice și utilizarea exclusivă a sanctuarelor sub cerul liber¹¹. Observațiile care urmează pornesc de la acest context.

Informațiile privind cele mai cunoscute sanctuare germanice– de aceea am ales să încep cu acest aspect – le aflăm în opera lui Tacit. Este vorba despre crângul sacru al semnonilor, tribul principal al suebilor, pe care istoricul și etnograful roman îl descrie după cum urmează:

„Vetustissimos nobilissimosque Sueborum Semnones memorant; fides antiquitatis religione firmatur. stato tempore in silvam auguriis patrum et prisca formidine sacram omnes eiusdemque sanguinis populi legationibus coeunt caesoque publice homine celebrant barbari ritus horrenda primordia. est et alia luco reverentia: nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis prae se ferens. si forte prolapsus est, attolli et insurgere haud licitum: per humum evolvuntur. eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium deus, cetera subiecta atque parentia¹²”.

Așa cum aflăm de la Tacit, dar și din numeroase alte surse, sacrificiul¹³ era elementul central în cultele germanice. Plecând de la descoperirile arheologice, putem distinge următoarele tipuri de sacrificii: sacrificarea armelor, sacrificarea animalelor urmată de banchete, sacrificiul uman, precum și sacrificiile private, mai greu de urmărit și de analizat. Bineînțeles, sacrificiile umane au suscitat cel mai mare interes la autorii izvoarelor de care dispunem și prin urmare acestea au fost descrise cu mai multă atenție¹⁴. Există foarte puține informații privind locurile și sanctuarele legate de aceste ritualuri de sacrificare. Iar categoria cea mai importantă, cea a crângurilor sacre, nu prezintă concretețe arheologică, din cauza alterării complete în timp a elementelor semnificative. Există însă în Europa Centrală și de Nord urme de depuneri rituale din perioada popoarelor germanice care s-au dovedit a fi sacrificii aduse la izvoare și râuri¹⁵. Mai ales în cazul sacrificiilor legate de râuri nu putem demonstra cu exactitate dacă este vorba de depuneri cultice, prin urmare cu caracter repetabil și

¹⁰ Așa-numitele Saga joacă un rol mult mai puțin important decât acela care li s-a atribuit foarte mult timp. O. Olsen, *Vorchristliche Heiligtümer in Nordeuropa*, în Jankuhn, p. 259–278. și K. Düwel, *Germanische Opfer und Opferriten im Spiegel altgermanischer Kultworte*, în: Jankuhn, p. 219–239. T. Andersson, *Orts- und Personennamen als Aussagequelle für die altgermanische Religion*, în *Religionsgeschichte*, p. 508–540; vezi și Partea a III-a dedicată limbii și literaturii din *Religionsgeschichte*, p. 397–720.

¹¹ Generalități despre locurile sacre în De Vries, I, p. 344–354. Cercetările mai noi iau în considerare și utilizarea cel puțin parțială a unor săli imense cu funcția de sanctuare acoperite. Însă conceptul de clădire (templu) dedicată doar practicării unei religii sau unui cult este necunoscut în lumea germanică (a se observa erori mai vechi precum la A. Thümmel, *Der germanische Tempel*, în *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 35, 1909, p. 1–123). Teoriile asupra templelor germanice se bazează, de fapt, doar pe relatările lui Adam von Bremen care a descris pe la 1070 celebrul sanctuar suedez de la Uppsala; evident, este vorba de un text care nu se prea poate raporta la epoca fierului. A se vedea și Olsen (nota 10), 265; despre lipsa unor argumente pentru temple, cf. p. 267–278. Pentru perspectiva actuală, cf. Simek, p. 35–41.

¹² Tac. *Germ.* XXXIX, 1–4. „Semnonii spun că ei sunt cei mai vechi și mai de viță dintre suebi. Dovada vechimii lor e întărită de religie: în zile hotărâte, solii trimise de toate semințiile de același sânge s-adună-ntr-o pădure sfințită prin semnele cerești ispitite de strămoși și printr-o cucernicie străveche, și acolo, ucigînd un om în numele obștii, împlinesc rînduiețile îngrozitoare ale acestei ceremonii barbare. Ei își arată evlavia pentru această pădure sfîntă și altfel: nime nu intră-n ea decît numai legat cu lanțuri, ca un supus care mărturisește puterea dumnezeirii. Dacă pică jos, nu-i voie nici să-l ridice alții, nici să le scoale singur; el iese din pădure rostogolindu-se pe pămînt. Toată datina aceasta cată s-arate că de-acolo li se trage neamul, că zeul, țiitorul a toată făptura, acolo se află și că toate celelalte-s supuse s-asculte de el” (trad. T. Naum, notă 2).

¹³ Pentru perspectiva generală de bază, cf. De Vries, I, p. 406–428.

¹⁴ Rezumat în H. Beck, *Germanische Menschenopfer in der literarischen Überlieferung*, în Jankuhn, p. 240–258. Descoperirile arheologice din mlaștinile din nordul Germaniei și Scandinavia demonstrează că domină cantitativ alte categorii de ofrande (în primul rând alimente în vase de ceramică, dar mai ales sacrificii animaliere). Mai multe despre sacrificiile umane: M. Green, *Humans as Ritual Victims in the Later Prehistory of Western Europe*, în *Oxford Journal of Archaeology*, 17, 1998, p. 169–190.

¹⁵ B.-M. Näsström, W. R. Teegen, *Quellheiligtümer und Quellkult*, în RGA, 24, 2003, p. 15–29 cu bibliografie; vezi și B. Stjernquist, *Germanische Quellopfer*, în Jankuhn, p. 78–99.

intenționat, sau dacă trebuie considerate doar descoperiri accidentale¹⁶. Carsten Colpe a stabilit trei criterii în funcție de care putem defini o descoperire arheologică drept sanctuar: 1. continuitatea, uneori indiferent de schimbarea religiei, demonstrabilă prin depuneri specifice și alte semne de continuitate; 2. descoperirea, în sensul că sanctuarele nu sunt rodul unor amenajări imense, ambientul natural sacru fiind doar descoperit; 3. puterea simbolică a locului sacru, în sensul că locurile sacre sunt de obicei locuri neobișnuite care prezintă vizibilitate arheologică¹⁷.

Dacă este vorba, la modul general, de practici germanice de sacrificare, trebuie menționate întâi de toate descoperirile cele mai spectaculoase și mai revelatoare din punct de vedere arheologic, care au contribuit în mod considerabil la cunoașterea cultului sacrificiului în epoca fierului în Europa de Nord, și anume descoperirile din zonele mlăștinoase¹⁸. Încă din secolul al XIX-lea, aceste urme foarte bine conservate de depuneri rituale reprezintă un domeniu deosebit de intens cercetat. Starea deosebit de bună a acestora se explică mai ales prin condițiile deosebite de conservare din mlaștinile din Nordul Europei, datorită acidului humic și acidului tanic. Cele mai importante descoperiri arheologice, care pot fi interpretate în mod cert drept locuri de cult cu o anumită continuitate, se află în Germania și mai ales în Danemarca. Amintim printre acestea descoperirile realizate în mlaștinile de la Thorsberg¹⁹, Nydam²⁰, Vimose²¹, Ejsbøl²², Oberdorla în Thuringen²³ și mai ales Illerup Ådal²⁴. Sacrificarea armelor ca pradă de război – este vorba de cantități considerabile de arme de război sacrificate în mod intenționat, fiind luate de la învinși, arse în mod ritualic și apoi scufundate în mlaștină – prezintă o valoare deosebită în contextul tuturor descoperirilor. În așezările susmenționate s-au descoperit mai multe straturi de depuneri care se diferențiază clar între ele din punct de vedere cronologic. Acest fapt confirmă că astfel de locuri de cult din zona mlaștinilor erau utilizate cu o anumită continuitate și în mod repetat pentru depunerea unor cantități considerabile de arme. De pildă, în apropiere de Nydam, în regiunea daneză Angeln, s-au efectuat în secolul al III-lea și până la jumătatea secolului al IV-lea d. Chr. cinci depuneri, alte două au avut loc la începutul secolului al V-lea, iar o ultimă depunere datează de la sfârșitul aceluiași secol²⁵. Au fost astfel descoperite mii de arme în Nydam și Illerup. În alte locuri, plecându-se de la numărul de arme descoperite s-a putut estima și cât de mare a fost armata

¹⁶ W. Torbrügge, *Die bayerischen Innfunde*, în *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 25, 1960, p. 16–69; J. Driehaus, *Urgeschichtliche Opferfunde aus dem Mittel- und Niederrhein*, în Jankuhn, 40–54; de asemenea, G. Wegner, *Flußfunde*, în RGA, 9, 1995, p. 263–276

¹⁷ C. Colpe, *Theoretische Möglichkeiten zur Identifizierung von Heiligtümern und Interpretation von Opfern in ur- und parahistorischen Epochen*, în Jankuhn, p. 18–39.

¹⁸ La modul general, cu bibliografie cuprinzătoare: T. Capelle, B. Maier, A. Pesch, S. Saar, Ch. Stefan, *Opfer und Opferfunde*, în RGA, 22, 2003, p. 107–127; vezi și P. Pieper, *Moorleichen*, în RGA, 20, 2001, p. 222–229; mai departe H. Jankuhn, *Nydam und Thorsberg. Moorfunde der Eisenzeit*, Neumünster, 1962. O sinteză despre cele mai multe locuri cu descoperiri arheologice: J. Bemmman, G. Hahne, *Ältereisenzeitliche Heiligtümer im nördlichen Europa nach den archäologischen Quellen*, în *Religionsgeschichte*, p. 29–69.

¹⁹ R. Blankenfeldt, *Der Thorsberger Moorfund – Allgemeines zur Fundstelle*, în *Archäologische Nachrichten aus Schleswig-Holstein*, 14, 2008, p. 36–39; C. von Carnap-Bornheim, *Thorsberg. Archäologisch*, în RGA, 35, 2007, p. 123–127; C. von Carnap-Bornheim/S. Matešić, *The Thorsberg Bog Find: Some Remarks on Roman-Germanic Relationships Regarding Early Third Century Militaria*, în: A. Bliujiene (ed.), *Weapons, Weaponry and Man*, în *Archaeologia Baltica*, 8, 2007, p. 133–140; K. Raddatz, *Der Thorsberger Moorfund-Katalog. Teile von Waffen und Pferdegeschirr, sonstige Fundstücke aus Metall und Glas, Ton- und Holzgefäße, Steingeräte*, Neumünster, 1987.

²⁰ G. Bemmman, J. Bemmman (eds.): *Der Opferplatz von Nydam – die Funde aus den älteren Grabungen Nydam-I und Nydam-II.*, Neumünster, 1998.

²¹ J. Ilkjær, N. L. Nielsen, M. Stoklund, *Vimose*, în RGA, 32, 2006, p. 401–412.

²² M. Ørsnes, *Ejsbøl. Waffenopferfunde des 4.–5. Jahrhunderts nach Christus*, Nordiske Fortidsminder Serie B 11, Kopenhagen, 1988.

²³ G. Behm-Blancke, *Heiligtümer der Germanen und ihrer Vorgänger in Thüringen – die Kultstätte Oberdorla*, Stuttgart, 2003.

²⁴ J. Ilkjær, *Das Mooropfer von Illerup Ådal – Der Stand der Bearbeitung im Jahr 1994*, în C. v. Carnap-Bornheim (ed.), *Beiträge zu römischer und germanischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten*, Lublin/Marburg, 1994, p. 233–248. Pentru detalii, vezi cele 12 volume editate între 1990 și 2006 de către J. Ilkjær „Illerup Ådal”, dedicate fiecărei categorii de descoperiri în parte.

²⁵ Situația este similară și în cazul altor descoperiri arheologice. A se vedea privirea de ansamblu la Simek, p. 13.

înfrântă; astfel în depunerile de la Ejsbøl este vorba de o armată de aproximativ 200 de oameni, iar în Vimose pe Fünen de 500 de învinși²⁶.

De fiecare dată armele au fost în prealabil distruse. Săbiile, lăncile și pumnalele au fost îndoite, pentru a se împiedica orice posibilă refolosire. Ideea religioasă din spatele acestor depuneri rituale este credința că i se aducea zeului drept jertfă de mulțumire pentru victoria în luptă tot ceea ce aparținea armatei înfrânte, inclusiv supraviețuitorii din această armată²⁷. Această practică era inexplicabilă și lipsită de sens pentru romani sau pentru alți observatori cu o gândire practică. Uimirea romanilor se deduce din relatările lui Orosius care se bazează pe izvoare mai vechi despre comportamentul cimbrilor după lupta de la Arausio (105 î. Chr.). Autorul menționat nu-și ascunde stupefacția că aceste popoare germanice barbare au distrus o pradă atât de prețioasă, că aurul și argintul au fost aruncate în râu, că armurile au fost distruse, caii înecați, iar prizonierii, pe care i-ar fi putut vinde ca sclavi, au fost spânzurați de copaci²⁸.

Confirmarea arheologică a acestui ritual barbar de sacrificare în masă a învinșilor, de altfel bine cunoscut din izvoare, s-a produs abia în 2009 în urma săpăturilor recente de la mlaștina din Illerup, unde s-au identificat aproximativ 200 de victime, care în mod cert au fost ucise de către învingători în cadrul unor astfel de ceremonii rituale²⁹. Alături de arme, în mlaștină erau scufundate, de obicei, toate obiectele ce aparțineau învinșilor. În unele cazuri au fost descoperite chiar corăbii (fapt ce presupunea efortul uriaș de transportare a vaselor de la țarm la locul ritualului). Despre ritual în sine nu deținem multe informații. Există doar referiri izolate pe unele inscripții folosind rune, de exemplu pe o cataramă de bronz de la Vimose unde s-a păstrat inscripția fragmentară: „Asilor (zeilor) le dedic....”³⁰. Trebuie menționate pe scurt, fără a intra în detalii, și sacrificiile animaliere, care probabil că se desfășurau în aceste locuri de cult sub forma unor banchete la care participa întreaga comunitate³¹. Carnea animalelor sacrificate era consumată de către comunitate, iar craniul și blana erau scufundate în mlaștină (sau erau așezate pe pari).

Alături de aceste descoperiri spectaculoase există, bineînțeles, și acelea legate nu de sacrificarea prăzilor de război, ci de ritualuri de „jertfe civile”, de exemplu la Oberdorla în Thüringen, unde nu s-au găsit depuneri de arme.³² Cel mai reprezentativ exemplu de mlaștină folosită drept loc de sacrificiu în mod continuu de-a lungul mai multor secole este situl arheologic de la Thorsberg (Schleswig) cercetat încă din anul 1858³³. S-au găsit urme care arată că aici aveau loc depuneri rituale de obiecte private, de exemplu vase de lemn, încă din 150 î. Chr. Aceste vase de cult sunt un fenomen tipic până la sfârșitul mileniului I î. Chr., când sunt înlocuite de ofrande sub formă de podoabe sau obiecte de lux sau de uz casnic din metal (în special fibule, iar începând cu secolul III inele de aur rupte în mod intenționat).

Din categoria descoperirilor legate de mlaștini fac parte, desigur, și cadavrele, „bog people”, acestea fiind cele mai spectaculoase și mediatizate în filme documentare ori în prezentări științifice. Bineînțeles,

²⁶ Ilkjær (nota 21); Ørsnes (nota 22); vgl. Simek, p. 17.

²⁷ Tac. *Ann.* I, 61, 2–3 relatează despre acest aspect, că centurionii și legații lui Varus au fost uciși de către triburile germanice după înfrângerea lui Varus din anul 9 a. Chr. Tacit menționează și o luptă între hermunduri și chatti în anul 58 d. Chr., care a fost atât de dură, deoarece ambele părți au promis, în cazul în care zeii le acordă lor victoria, să jertfească atât oameni cât și caii înfrânților (Tac. *Ann.* XIII, 57). Încă în anul 405 p. Chr. Radagaisus, un rege al goșilor, promite să sacrifice zeilor pe romanii capturați (Orosius VII, 37).

²⁸ Orosius, V, 16, 1–7 (aici 5–6): „hostes binis castris atque ingenti praeda potiti noua quadam atque insolita exsecratione cuncta quae ceperant pessum dederunt; uestis discissa et proiecta est, aurum argentumque in flumen abiectum, loricae uirorum concisae, phalerae equorum disperditae, equi ipsi gurgitibus inmersi, homines laqueis collo inditis ex arboribus suspensi sunt, ita ut nihil praedae uictor, nihil misericordiae uictus agnosceret”. Vezi și Strab. *Geogr.* VII, 2, 3, 294.

²⁹ Nu există publicații, ci doar articole în presă: *Der Spiegel*, 14.09.2009. (<http://www.spiegel.de/wissenschaft/mensch/0,1518,647876,00.html>, 31.3.2010). 200 de indivizi au fost identificați numai în 2009 și este foarte probabil că vor fi descoperiți mai mulți.

³⁰ Această traducere nu este certă; M. Stoklund, *Vimose Runologisch*, în RGA, 32, 2006, p. 410–414. A se vedea la modul general: F. E. Grünzweig, *Runeninschriften auf Waffen: Inschriften vom 2. Jahrhundert n. Chr. bis ins Hochmittelalter*, Wien, 2004. Vezi și Simek, p. 16.

³¹ A se vedea pe scurt la De Vries, I, p. 414–426. H. Jankuhn, *Archaeologische Beobachtungen zu Tier- und Menschenopfern bei den Germanen in der römischen Kaiserzeit*, Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen I. philologisch-historische Klasse, Jg. 1967, Nr. 6, Göttingen, 1967, p. 117–147.

³² Behm-Blancke (nota 23).

³³ Vezi bibliografia de la nota 19.

sacrificiile umane au stârnit fantezia și au atras atenția autorilor antici. Conform descoperirilor arheologice, însă, este vorba de un fenomen mai degrabă rar³⁴. În comparație cu miile de oase de animale, numărul urmelor de sacrificii umane este mult mai mic. Cele mai multe schelete umane s-au descoperit la Oberdorla, dar și în acest loc de cult utilizat timp de aproape un mileniu nu s-au găsit decât urmele a 40 de oameni.

În sudul Scandinaviei s-au descoperit în mlaștini acele cadavre celebre, care nu sunt legate de anumite locuri de cult utilizate în mod continuu, ci reprezintă descoperiri individuale fără context arheologic. În acest caz interpretarea nu este simplă. De cele mai multe ori aceste „bog bodies” au fost interpretate drept sacrificii umane, iar în literatura mai veche drept așa numite „sacrificii punitive” (cu referire la Tacitus, *Germania*, 12). Teoria sacrificiilor punitive, pusă în circulație în 1922 de către Karl von Amira³⁵ și receptată în diferite moduri, pleacă de la ideea că aceste cadavre (uneori încătușate) reprezentau ofrande expiatorii aduse de către comunitate, ca urmare a comiterii unor delictе, nelegiuiri atât de grave încât au stârnit mânia zeilor. Este vorba de o combinație între pedeapsa cu moartea și actul sacral, de pedeapsa cu moartea într-o formă ritualică. Această interpretare foarte populară multă vreme, este însă acum contestată și considerată drept o pistă falsă, întrucât nu există dovezi suficiente în izvoare³⁶. Doar câteva din aceste cadavre descoperite în mlaștini pot fi interpretate drept sacrificii prin execuție (dar nu în sens cultic sau criminalistic). În cele mai multe cazuri, este mai pauzibil că aceste cadavre au ajuns în mlaștină din cauza unor accidente, crime, funerarii în condiții mai mult sau mai puțin obișnuite, abandonarea copiilor sau alte tipuri de fenomene „normale”³⁷.

Există, cum am precizat, și descoperiri mai puțin spectaculoase, respectiv locuri de cult unde se aduceau jertfe zeilor doar de către persoane private. Ca număr, este vorba de sute de astfel de mici locuri de cult, în mlaștinile din sudul Scandinaviei³⁸. Din aceeași categorie fac parte descoperirile de sanctuare din jurul izvoarelor, cazuri în care se poate observa o anumită evoluție a depunerilor. În epoca fierului, în perioada preromană (La Tène), domină vasele de ceramică și cele de lemn, în care erau păstrate substanțe organice (de multe ori grăsime animală). Într-o oarecare măsură le putem interpreta drept ofrande tipice pentru o populație agrară în semn de mulțumire pentru roadele naturii³⁹. În perioadele următoare ale epocii fierului se observă preferința pentru ofrande de valoare, precum podoabe, metale prețioase, brățări, inele, dar mai ales fibule, și, ocazional, arme⁴⁰.

La final adăugăm câteva precizări legate de zeii venerați în aceste sanctuare sub cerul liber. Cine erau zeii cărora li se aduceau aceste jertfe? Pe baza descoperirilor arheologice putem demonstra că sanctuarele erau localizate ca atare în mlaștini și izvoare. Dar rareori putem deduce despre ce divinități este vorba, întrucât lipsesc indicii despre destinatarii acestor practici ritualice. Pentru perioada preromană din epoca fierului deținem puține informații. Totuși, descoperirea unor idoli antropomorfi (de ambele sexe) oferă câteva indicii ce contrazic informațiile prezentate de Cezar, conform cărora popoarele germanice aveau doar o religie primitivă, animistă⁴¹. Dimpotrivă, existența acestor idoli de lemn poate să indice un panteon politeist. Trebuie

³⁴ Despre aceasta și despre concluziile care urmează, cf. Simek, p. 22 și urm.

³⁵ K. von Amira, *Die germanischen Todesstrafen. Untersuchungen zur Rechts- und Religionsgeschichte*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologische und Historische Klasse, Bd. 31, 3, München, 1922.

³⁶ Pentru detalii, cf. Beck (nota 14), passim, în special p. 245–249; v. și Capelle *et al.* (nota 18), p. 110–114. A se compara și cu bibliografia mai veche în ceea ce privește dezbaterile lui De Vries, I., p. 412–414.

³⁷ Simek, p. 23. Este posibil ca teama celor în viață de „cei care lezau legea” și de spirite să fi contribuit la faptul că unii erau depuși în mlaștini. Pentru generalități, cf. volumul-sinteză dedicat unui public larg: Th. Brock, *Moorleichen. Zeugen vergangener Jahrtausende*, Stuttgart, 2009. De referință este lucrarea lui P. V. Glob, *Mosefolket: jernalderens mennesker bevaret i 2000 år*. Gyldendal, Kopenhagen, 1965 (traducerea în engleză: *Bog People: Iron Age Man Preserved*, Cornell University Press, 1969).

³⁸ Simek, p. 25 și urm.

³⁹ Demne de remarcat sunt, în acest context, descoperirile arheologice de la Varbrogaard în Nordjütland, unde s-au găsit numeroase obiecte de uz cotidian, vase de lut și oase de animale, cf. Bemann/Hahne (nota 18), p. 38.

⁴⁰ Despre jertfele de la izvoare, vezi în special Stjernquist (nota 15).

⁴¹ Despre astfel de idoli, cf. H. Steuer, *Über anthropomorphe Moorpfähle der vorrömischen Eisenzeit*, în W. R. Teegen, R. Cordie, O. Dörrer, S. Rieckhoff, H. Steuer (eds.), *Studien zur Lebenswelt der Eisenzeit. Festschrift für Rosemarie Müller*, Berlin, New York, 2006, p. 69–87. Pentru detalii, cf. T. Capelle, *Antropomorphe Holzidole in Mittel- und Nordeuropa* (Scripta minora Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis, 1995/96), Stockholm, 1995. Pentru considerațiile lui Caesar referitoare la religia germanilor, cf. *Caes. Gall.* VI, 21.

însă privite cu circumspecție încercările de a trage concluzii asupra structurii și valențelor acestui panteon, prin transferarea unor informații pe care le avem din epoca ulterioară, cea a vikingilor.

În concluzie, putem afirma următoarele în ceea ce privește epoca fierului⁴²: în ciuda lipsei izvoarelor sau a insuficienței și caracterului lor contradictoriu se pot observa anumite constanțe arheologice certe. O formă constantă de sacrificare este distrugerea prăzii de război în ideea de recunoștință față de promisiunea făcută unei zeități sau a unei puteri care, în concepția acestor popoare, facilita victoria în luptă. O altă formă este cea a banchetelor în grup, unde animalele erau sacrificate și apoi consumate ritualic. Anumite fragmente (de cele mai multe ori craniul și blana) erau depuse ritualic.

Un alt aspect frapant este legătura între aceste ritualuri de sacrificiu și spațiile umede, mai ales în cazul jertfelor private. Mlaștinile și izvoarele au furnizat cele mai multe descoperiri arheologice, în cazul mlaștinilor fiind vorba de condiții speciale de conservare. Dar și fântânile și râurile joacă un rol important, chiar dacă în aceste cazuri nu se pot invoca dovezi arheologice sigure⁴³.

Jertfele sunt caracterizate prin forme variate. Alături de animale, alimente și podoabe, în special armele au trezit interesul arheologilor. Un alt aspect demn de remarcat este absența, fără excepție, a oricăror reprezentări antropomorfe ale zeităților sau a unor imagini votive ale părților corpului. Cultul popoarelor germanice în epoca fierului are, așadar, caracter aniconic.

GERMANISCHE HEILIGTÜMER DER EISENZEIT

ZUSAMMENFASSUNG

Dieser Artikel präsentiert einen typologischen Überblick über die germanischen Heiligtümer in der freien Natur, Quellheiligtümer, Haine, Seen und Moore und die mit ihnen verbundenen Kultpraktiken, sofern sie von der archäologisch erschlossen werden können. Nach einer Vorstellung der jüngeren Literatur zur Germanenforschung, die die klassische ethnische Deutung weit hinter sich gelassen hat, wird die Religion der Germanen und die Verehrung ihrer Gottheiten in Heiligtümern in der freien Natur näher beleuchtet. Dabei kommt vor allem das Problem der Menschenopfer zur Sprache. Neue Befunde aus Dänemark und Norddeutschland liefern die Bestätigung für die in den Quellen öfters erwähnten Tötungen der Feinde und die damit einhergehende Versenkung der Getöteten und ihrer Habe in Mooren. Die wichtigsten Fundplätze wie Thorsberg, Vimose, Oberdorla etc. werden vorgestellt. Vor diesem Hintergrund werden auch die oft fälschlicherweise mit Menschenopfern in Verbindung gebrachten Moorleichen erwähnt, die nach neueren Erkenntnissen wohl meistens als Unfallopfer oder als Ergebnisse irregulärer Bestattungen gedeutet werden müssen. Abschließend werden die weniger spektakulären Opferplätze wie Quellheiligtümer in ihrem Kontext vorgestellt und die Bedeutung von Fruchtbarkeits- und Erntekulten in der germanischen Welt betont.

⁴² Urmez aici concluziile lui von Simek, p. 27 și urm.

⁴³ Colpe (nota 17); Driehaus (nota 16); Stjernquist (nota 15).